

הפמיניזציה בעתונות הישראלית

יחיאל לימור ודן כספי

מוסד התקשורת עצמו.

היקף הפמיניזציה של העיסוק העיתונאי

הפמיניזציה של העיסוק העיתונאי בישראל הסתמנה לראשונה בתחילת שנות ה-80, והיא קיבלה תאוצה בסוף העשור. התברר, כי מבין 211 החברים החדשים שהתקבלו לאגודות העיתונאים השונות בשנים 1989-1990, היו 93 נשים (44%). תמונה דומה נתגלתה בבדיקות מצבת כוח האדם העיתונאי בששת היומונים הגדולים, והיא לימדה על גידול משמעותי, במיוחד בשנים 1986-1991, במספר הנשים המועסקות בתפקידים עיתונאיים, ועל צימצום מתמשך בהעסקת גברים. (ראה לוח 3).

נתוני לוח 1 מלמדים כי התהליך, שהוא בסוף שנות ה-80, קיבל תאוצה נוספת בראשית שנות ה-90. תוך שלוש שנים (1991-1994) גדל מספר הנשים החברות באגודות העיתונאים מ-581 ל-702 וחלקן היחסי באוכלוסייה העיתונאית המאורגנת עלה באותה תקופה מ-31.2% ל-34.2%, וזאת בהשוואה ל-7% בלבד בשנות ה-60 או ל-16.2% בראשית שנות ה-80. יתר על כן: בעוד שהמספר הכולל של חברי אגודות העיתונאים גדל, במשך 30 שנה, כמעט פי חמישה בלבד, הרי שמספר העיתונאיות ביניהם גדל פי 23!

ראוי לציין, כי הנתונים הללו על חלקן של הנשים בקרב חברי אגודות העיתונאים מוטים בחלקם, משום שהם כוללים גם עיתונאים שפרשו לגימלאות. 198 מבין 1,162 חברי אגודות העיתונאים בתל אביב, בראשית 1994, היו גימלאים וכמוהם גם 61 מבין 826 חברי אגודות העיתונאים בירושלים. בעוד הנשים מהוות 17.2% בלבד בקרב הגימלאים בתל אביב ו-4.9% בקרב הגימלאים בירושלים (ויש בכך עדות נוספת לחלקן הנמוך יחסית בקהילה העיתונאית בתקופות קודמות) — הרי חלקן בקרב העיתונאים הפעילים מגיע בתל אביב ל-40.7% ובירושלים ל-34.5%. (ראה לוח 2).

ממצאים דומים עולים מתוך כדיקת מצבת כוח האדם ברשות השידור, על שתי זרועותיה — הרדיו והטלוויזיה. באפריל 1994 היו הנשים 46.5% מכלל 473 העובדים, שהועסקו בתפקידים עיתונאים והפקתיים ב"קול ישראל", ו-40.2% מבין 358 העובדים, שהועסקו בתפקידים דומים בטלוויזיה הכללית.

הנתונים שהובאו לעיל אינם מתייחסים לכוח האדם המועסק בעשרות ומאות מקומונים, כתבי עת ואמצעי תקשורת אחרים, שעובדיהם אינם חברים באגודות העיתונאים. עם זאת, מבדיקה שנערכה בשתי הרשתות הארציות הגדולות של מקומונים נתגלו נתונים המאששים את תהליך הפמיניזציה. בראשית 1994 היו הנשים 49.6% מכלל 274 העובדים העיתונאיים, שהועסקו במישרה מלאה

בראשית שנות ה-80 פירסמה העיתונאית לאה אתגר מאמר, שנשא את הכותרת "האם תהפוך העיתונאות למקצוע נשי?"¹ במחצית שנות ה-90, דומה שאפשר להתחיל ולהסיר את סימן השאלה שהוצב בסיומה של הכותרת הזו.

התופעה איננה ייחודית לעתונות ואיננה ייחודית לישראל. בעשורים האחרונים ניכר שינוי משמעותי בהיקף ההצטרפות של נשים למעגלי העבודה במדינות המערב. תחומים רבים, שנחשבו בעבר לנחלתם הכמעט בלעדית של גברים — הוראה, פסיכולוגיה, משפטים, רפואה או מוסיקה — קלטו וקולטים מספר גדול והולך של נשים. גם אמצעי תקשורת ההמונים לא יצאו מכלל זה. ככל שהחברה הישראלית מאמצת מאפיינים של משק מערבי, הרי שתופעת הפמיניזציה של עיסוקים שונים, והעתונות ביניהם, כמעט צפויה מראש.

במשך שנים רבות נתאפיינה העיתונאות בישראל כמקצוע גברי ומספר הנשים שעסקו בעתונות — הכתובה או המשודרת — היה זעום. בעשור הראשון לאחר הקמת המדינה היוו הנשים רק 7% מכלל העיתונאים בששת היומונים הגדולים — מעריב, ידיעות אחרונות, הארץ, דבר, על המשמר וג'רוזלם פוסט². שיעור דומה של נשים נתגלה גם בתחילת העשור השני, בקרב חברי אגודות העיתונאים בתל אביב. השיעור הנמוך הזה נבע, ככל הנראה, גם מכך שאמצעי התקשורת מיעטו בהעסקת נשים, במידה רבה כמדיניות בלתי מוצהרת.

תהליך הפמיניזציה בעתונות הישראלית איננו מנותק, כאמור, מתמורות חברתיות-תרבותיות הפוקדות את העולם המערבי, אך, בה במידה, הוא גם תולדה של שינויים ותמורות בקהילה התקשורתית בישראל.³ כמו כל מהפך תעסוקתי מעורר גם תהליך זה, מטבעו, חששות וחרדות, ובמיוחד בקרב הגברים, בעיקר בגלל ההשלכות האפשריות שלו. תקדימים של מהפכים תעסוקתיים — והמוכר מביניהם, דווקא בישראל, הוא בתחום ההוראה — מלמדים שפמיניזציה מלווה, לעתים, בכירסום המעמד החברתי של העיסוק ועלול להתרעע גברים מלהצטרף לשורות העיתונאים, כפי שאירע לגבי עיסוקים אחרים.

במאמר הנוכחי אנו מבקשים להמשיך ולעקוב אחרי תהליך הפמיניזציה של תקשורת ההמונים וכן לבחון את ההשלכות האפשריות שלו. לצורך הדיון, תוגדר הפמיניזציה כחדירה עקבית ונמשכת של נשים לעיסוק העיתונאי, המתבטאת בשינוי היחס המספרי בין נשים לבין גברים — לטובת הראשונות. תחילה, נציג את המגמה הכללית בתחום הזה, ובהמשך נציע לייחס אותה הן לתמורות בחברה הישראלית ככלל והן לתמורות הפנימיות בתוך

העובדים העתונאיים שהועסקו, בראשית 1994, במישרה מלאה. בדיקה מוקדמת יותר העלתה כי ב-36 מתוך 136 מקומונים (כלומר, 29%) מילאו נשים את תפקיד העורך הראשי.⁵

ברשת המקומונים ידיעות תקשורת, בעוד ששלוש שנים קודם לכן הגיע חלקן של הנשים באותה רשת ל-4.44% ואילו בעשרה מבין מקומוני רשת עתונות מקומית (בתוכם המקומונים הגדולים העיר, כל העיר, צומת השרון וכלבו) היו הנשים 52.3% מכלל 260

אילוסטרציה: אריאל זילבר

תמונה דומה מתגלה גם מבדיקת מצבת כוח האדם בארבעת היומונים הפרטיים המובילים (לוח מס' 3). בשלושה מהתונים האלה הגיע חלקן של הנשים, בראשית 1994, ל-41% ויותר (42.9% בגירוזלם פוסט, 41.5% בידיעות אחרונות ו-41% בהארץ) וגם העיתון הרביעי, מעריב, לא מפגר בהרבה אחריהם (38.6%). שלוש שנים קודם לכן היה חלקן של הנשים, בארבעת התונים האלה, קטן בהרבה (39.3% בגירוזלם פוסט; 36.8% בידיעות אחרונות, 35.6% בהארץ ו-28.2% במעריב). גם בתחום הכלכלי מפגינות עתה הנשים נוכחות בולטת: 34.8% מהעובדים העתונאיים בעתון הכלכלי גלובס, בראשית 1994, הן נשים.

לוח מס' 2:
חברים פעילים באגודות העתונאים בתל אביב וירושלים —
לפי מין (בשנים 1994-1991)

ירושלים		תל אביב		
1994	1991	1994	1991	
				מספר חברים כללי (כולל גימלאים)
826	835	1162	969	
				מספר הנשים (באחוזים)
267	240	428	335	
(32.3)	(28.7)	(36.8)	(34.6)	
				מספר חברים פעילים (ללא גימלאים)
765	764	970	823	
				מספר הנשים (באחוזים)
264	233	395	314	
(34.5)	(30.5)	(40.7)	(38.2)	

דווקא בשני יומונים, הנמצאים בבעלות ציבורית, מתגלה תמונה שונה, לפחות לכאורה. בשני התונים האלה — היומון ההסתדרותי דבר והיומון המפלגתי על המשמר — נסתמנה בשנים 1994-1991 ירידה בחלקן של הנשים בקרב העובדים העתונאיים: מ-28% ל-23.3% בדבר ומ-46% ל-36.7% בעל המשמר. שני היומונים היו נתונים בשנים האחרונות בקשיים כלכליים והמשך הופעתם הסדירה הוטל מדי פעם בספק. כדי להתגבר על הקשיים הכלכליים נתבע כל יומון לקצץ בעלויות, כולל צמצום מספר העתונאים (בשלוש השנים האחרונות קטן מספר העובדים בדבר מ-75 ל-60 ובעל המשמר מ-63 ל-55). יש להניח כי הנשים היוו רוב העובדים שנפלטו, וזאת משני טעמים: ראשית, במקרים של פיטורי ייעול נוטים המעסיקים שלא לפטר עובדים שהם המפרנסים הראשיים במשפחותיהם ולהעדיף את פיטורי המפרנסים המשניים, ושנית — החלת העיקרון המקובל במגזר הציבורי וההסתדרותי של "אחרון נכנס, ראשון יוצא" היתה קריטית במיוחד לגבי הנשים, שנכנסו מאוחר יותר למעגל העבודה העתונאי.

לוח מס' 1:
חברים באגודות העתונאים — לפי מין
(בשנים 1994-1962)

שנה / אגודה	סה"כ	תל אביב	ירושלים	חיפה
1962-4				
סה"כ חברים	425	425	אין	אין
מספר הנשים (באחוזים)	30 (7.0)	30 (7.0)	נתונים	נתונים
1967				
סה"כ חברים	503	503	אין	אין
מספר הנשים (באחוזים)	59 (11.7)	59 (11.7)	נתונים	נתונים
1974				
סה"כ חברים	1071	605	423	43
מספר הנשים (באחוזים)	130 (12.1)	86 (14.2)	40 (8.9)	4 (9.3)
1980				
סה"כ חברים	1236	684	506	46
מספר הנשים (באחוזים)	200 (16.2)	134 (19.2)	64 (12.6)	5 (10.9)
1991				
סה"כ חברים	1861	969	835	57
מספר הנשים (באחוזים)	581 (31.2)	335 (34.6)	240 (28.7)	6 (10.5)
*1994				
סה"כ חברים	2051	**1162	826	63
מספר הנשים (באחוזים)	702 (34.2)	428 (36.8)	267 (32.3)	7 (11.1)

מקור: הנתונים לשנים 1962-4, 1967, 1974 — גוטקינד, 1975, עמ' 335.
הנתונים ל-1980 — אתגר, 1981, עמ' 182; הנתונים ל-1991 — כספי ולימור, 1992, עמ' 37; הנתונים ל-1994 — אגודות העתונאים בתל-אביב, ירושלים וחיפה. הערות:
* הנתונים מעורכנים למרס 1994.
** המספר איננו כולל 16 חברים באגודת העתונאים (בתוכם שתי נשים), העובדים באמצעי תקשורת זרים.

לוח מס' 3:
עתונאים בעתונות היומית-הפרטית — לפי העתון והמין
(בשנים 1962-1994)

שנה/עתון	ידיעות אחרונות		מעריב		הארץ		גירוזלם פוסט	
	גברים	נשים	גברים	נשים	גברים	נשים	גברים	נשים
1955/6 (באחוזים)	32	1	34	1	37	2	33	10
	97.0	3.0	97.1	2.9	95.0	5.0	76.8	23.2
1966 (באחוזים)	71	7	68	6	48	4	35	8
	91.0	9.0	92.1	7.9	92.3	7.7	81.4	18.6
1976 (באחוזים)	85	12	92	12	72	5	44	11
	87.6	12.4	88.5	11.5	93.5	6.5	80.0	20.0
1986 (באחוזים)	90	39	101	32	69	19	60	14
	69.8	30.2	76.0	24.0	78.4	21.6	81.1	18.9
1991 (באחוזים)	110	64	112	44	85	48	37	24
	63.2	36.8	71.8	28.2	64.4	35.6	60.7	39.3
1994 (באחוזים)	(*)		140	88	122	85	36	27
	58.5	41.5	61.4	38.6	59.0	41.0	57.1	42.9

מקור: הנתונים לשנים 1955-1991 — כספי ולימור, 1992, עמ' 34; הנתונים ל-1994 (מעורכנים לחודש מרס) — מערכות העתונים.

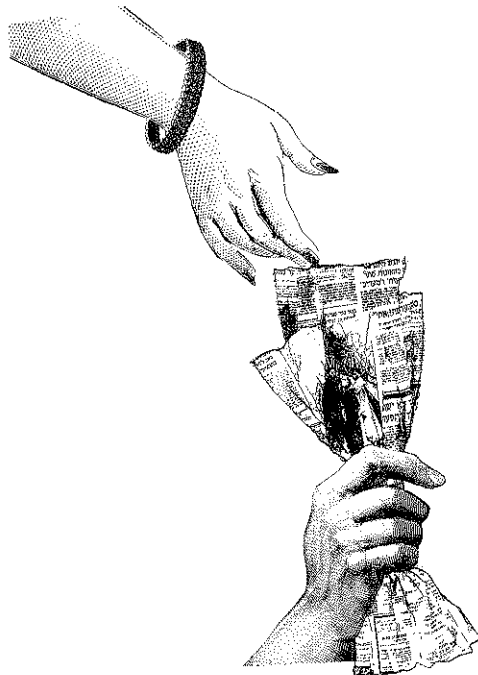
* מערכת העתון סירבה, מנימוקים השמורים עימה, למסור את מספר העובדים, אך ניאותה למסור את חלקם היחסי, באחוזים, של הגברים והנשים בקרב העובדים העתונאיים.

גורמים וסיבות לפמיניזציה

הסטיסטיים, המצביעים על גידול משמעותי ומתמשך במספר הנשים המצטרפות לתעשיית תקשורת ההמונים, אינם מבטאים, בהכרח, גם שינוי במעמדן של הנשים בתוך המקצוע. אף על פי שמספר גדל והולך של נשים תפשו ותופשו עמדות בכירות בעתונות, כרדיו ובטלוויזיה, נראה שרוב התפקידים המרכזיים, בעריכה ובניהול, נותרו לפי שעה בידי גברים. אמנם, לפחות שלוש נשים ערכו בשנים האחרונות את מוספי סוף השבוע היוקרתיים בעתונות היומית; נשים אחרות מכהנות כעורכות של מוספים או כעורכות חדשות בכירות; אשה ממלאת את התפקיד של רכז כתבים בעתון יומי ויש נשים המשמשות ככתבות לעניינים מפלגתיים, מדיניים וצבאיים — אך כל אלה הן בבחינת מיעוט, המצביע על כך שגם אם הגברים מאבדים בהדרגה את ההגמוניה

הסטטיסטית, הם מבוצרים עדיין, בצורה מובהקת, בצמרת ההיררכיה התפקידית. מהבחינה הזו אין העתונאות שונה מעיסוקים אחרים שעברו פמיניזציה, כמו הוראה או עבודה סוציאלית, שגם בהם נותר רוב התפקידים הבכירים במידרג המקצועי בידי הגברים. אם אמנם תימשך מגמת הפמיניזציה — ויש צורך בבדיקות נוספות, של דפוסי גיוס וניעות עתונאיים, כדי לעקוב אחריה — עלולה העתונות הישראלית ללכת בעקבות העתונות האמריקנית, שבה נוצר בהדרגה מעין "גיטו של צווארון ורוד" בתפקידים הנמוכים במידרג העתונאי.⁷

מדוע נהפכה העתונאות, תוך שניים-שלושה עשורים, למקצוע השואב אליו נשים כה רבות, עד שהוא עשוי להפוך — אם המגמה הנוכחית אכן תימשך — למקצוע עם רוב נשי מובהק?

ככלל, אפשר להצביע על שני סוגים של גורמים, המאיצים את הפמיניזציה בעתונות בישראל: גורמים הקשורים לסיבה החיצונית – כלומר, לאקלים החברתי והתרבותי, שבו שרוי מוסד התקשורת, וגורמים הקשורים להתפתחויות בתוך מוסד התקשורת עצמו (ראה תרשים מס' 1).

תרשים מס' 1:

הגורמים לפמיניזציה של העיסוק העיתונאי

הסביבה החיצונית

- שינויים באקלים החברתי לגבי תעסוקת נשים
- שינויים במבנה ובתיפקוד המשפחה
- חדירה גוברת של נשים לשוק העבודה
- חדירה של נשים למקצועות שהיו בעבר "גבריים"

מוסד התקשורת

- תמורות ארגוניות
- תמורות תפקודיות
- תמורות כלכליות

הנתון הסטטיסטי לגבי משקלן היחסי של הנשים בכוח העבודה החדש בישראל כולה, דומה ומקביל לזה של המועמדים לחברות באגודת העיתונאים בתל אביב, שהיא הגדולה מבין שלוש האגודות בישראל. רישומי האגודה בראשית 1994 הצביעו על רוב נשי: 56 מבין 102 המועמדים החדשים הן נשים. קשה לדעת, אפוא, אם הנתון הזה משקף מגמה דמוגרפית כללית, או שהוא מהווה ביטוי נוסף למגמה הייחודית של פמיניזציה בעתונות.

המגמה הכללית הגוברת של יציאת נשים לעבודה מחוץ לביתן משקפת, מן הסתם, שינויים הן בתיפקוד המשפחה, הן במבנה שלה – לרבות התרחבות התופעה של משפחות חד-הוריות.

ב. עלייה בחלקן של הנשים בקרב השכירים ובמיוחד בענפי השירותים. נתונים עדכניים מלמדים כי בשנת 1992, כ-88% מהנשים היו שכירות בהשוואה ל-78% מהגברים, ומשקלן גובר במיוחד בענפי השירותים והציבוריים והקהילתיים, שבו הן מהוות 62% מכלל המועסקים (75% מהמועסקים בענף שירותי החינוך, 69% מהמועסקים בענף שירותי הבריאות, 47% מהמועסקים בענף הפיננסים והשירותים העסקיים).¹⁰ תעשיית תקשורת ההמונים, שהיא תעשייה שירותית במהותה, מבוססת בעיקרה על עבודה שכירה, וייתכן שהמגמה הכללית, של גידול בחלקן היחסי של הנשים בקרב המועסקים השכירים בענפי השירותים והציבוריים, מוצאת את ביטוייה גם בגידול חלקן במיגור העיתונאי.

ג. חדירת נשים גם למקצועות אחרים בישראל. חדירת הנשים לעתונות בישראל איננה ייחודית למקצוע הזה, שכן בשנות ה-70 וה-80 גדל, ככלל, מספרן של הנשים שהועסקו בתפקידים, שנחשבו

1. הסביבה החיצונית

בסביבה החיצונית של מוסד התקשורת בישראל אפשר להצביע לפחות על ארבע סיבות לפמיניזציה:

א. שינויים באקלים החברתי לגבי תעסוקת נשים. השינויים האלה התחוללו כמו בעולם כולו, והם מוצאים את ביטויים המעשי בנתונים המעידים על מספר גדל והולך של נשים המצטרפות למעגל העבודה. השינויים במבנה המשפחה המודרנית ובתיפקודה עודדו אף הם את יציאת הנשים לעבודה. נתוני שוק העבודה בישראל מלמדים לא רק על גידול מתמיד במספר הנשים המצטרפות למעגל העבודה, אלא גם על גידול חלקן בקרב המועסקים בכלל ובקרב המועסקים החדשים בפרט: בין 1991 ל-1992 הצטרפו לכוח העבודה האזרחי כ-49 אלף נשים, שהן כ-56% מכלל המצטרפים החדשים למעגל התעסוקה.⁸ יש בכך חיזוק למימצאים קודמים, שלימדו כי בשנים 1972-1983 היו הנשים 60% מכלל המועסקים החדשים.⁹

את מקורות הגיוס המסורתיים ולפתוח את השערים, שהיו קודם לכן נעולים או נעולים למחצה, גם בפני נשים. תהליך דומה אירע גם במערכות השידור – הרדיו והטלוויזיה – שבעבר כמעט ולא העסיקו נשים בתפקידים עתונאיים מובהקים.

ב. תנאי העסקה חדשים. העתונות, הכתובה והמשודרת, הנהיגה בהדרגה תנאי העסקה חדשים. בעיקר בגלל אילוצים כספיים, אך גם בגלל הרצון לאפשר ריענון קבוע, ללא מחויבות כלפי עובדים בעלי קביעות, נתקבלו עתונאים רבים לעבודה באחת משלוש הצורות הבאות (שעלות כל אחת מהן זולה מעלות משרה מלאה, תקנית וקבועה): העסקה לפי חוזה אישי, משרה חלקית או תשלום בעבור יחידת כתיבה או שידור (פרילאנס). לא מן הנמנע כי תנאי ההעסקה החדשים, המשקפים שינויים בהסדרי העסקה במיגורים שונים במשק, הרתיעו ומרתיעים גברים רבים מלהיכנס לעיסוק העתונאי – בעיקר בגלל היעדר הביטחון הסוציאלי של תנאי הקביעות – ועל הביקוש ענו דווקא הנשים, שאף מצאו בתנאים החדשים יתרונות יחסיים. במלים אחרות: המערכת התקשורתית הציעה הסדרי העסקה שלא נראו נאותים לגבי המפרנס הראשי במשפחה, אך נראו סבירים לגבי הכנסה שנייה ומשלימה.

ג. שחיקה מתמדת בשכר העתונאים. עד שנת 1974 היה שכרם של העתונאים ממוקם בשלושת העשירונים העליונים בסולם השכר של השכירים. בשנים שלאחר כן הידרדר שכר העתונאים – בין השאר, בגלל הרפורמה במס ההכנסה – עד ש"שכרו של עורך ראשי ירד אל מתחת לשכרם של פקידי בנקים ושירותים אחרים במשק הפרטי והציבורי".¹⁵ דוגמה מוחשית לכך היא טבלת השכר של העתונאים, לפי הסכם השכר הקיבוצי (מעודכנת לחודש פברואר 1994), שממנה עולה כי שיא השכר המשולב (בדרגה +13, שהיא דרגתו של עורך ראשי, ועם ותק מרבי של 30 שנה) הוא 3,374 ש"ח. השכר הזה נמוך מהשכר הממוצע במשק, שלפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הגיע בחודש דצמבר 1993 ל-3,731 ש"ח. אמת, רבים מהעתונאים מועסקים בחוזים אישיים ולא לפי הסכם השכר הקיבוצי, ובמערכות שונות, במיוחד בעתונים הגדולים, יש תוספות שכר ייחודיות – אך טבלת השכר, התקפה עדיין במערכות עתונאיות רבות, מלמדת על השחיקה בשכר העתונאים.

ד. שינויים תפקידיים בארגון התקשורת. הרחבת משקלם של ההיבטים הצורניים-גרפיים פתחה בפני הנשים שדה-עבודה חדש במיגור העתונאי. בשל השינויים הצורניים-גרפיים גדל והולך מספרם של עורכי העיצוב והגרפיקאים, והנשים מיהרו להשתלב בתחום הזה. השפעה דומה היתה למעבר למערכות-דפוס ממוחשבות. דפוס הבלט היה מקצוע גברי מובהק והמעבר לסדר-מחשב – שגרם לביטול תפקידים מסורתיים במערך הדפוס ולהעברתם לידי חוליות העריכה העתונאיות – איפשר את שילובן של הנשים במקצוע הזה.

ה. החידושים הטכנולוגיים. חידושי הטכנולוגיה המודרנית, בין אם פותחו במיוחד לצורך העתונות ובין אם אומצו על ידה (מערכות סדר ממוחשבות, מחשבים ביתיים המצויידים במודם, טלפונים

עד אז כגבריים, ביניהם: מחשבים, הוראה ומחקר באוניברסיטאות, ניהול ועוד. בעיסוקים אחרים אף ניכר מהפך, כאשר בתוך 13 שנה עברו משליטה גברית מובהקת לשליטה נשית. בין העיסוקים הללו: פרמקולוגיה (54% מהמועסקים בתחום הזה ב-1983 היו נשים), סוציולוגיה (53%), טכנאות כימית (65%) או הנהלת חשבונות (73%).¹¹

ד. חדירת נשים לאמצעי התקשורת גם בארצות אחרות. הפמיניזציה של העיסוק התקשורתי איננה אופיינית רק לישראל. כך, למשל, עולה כי חלקן של הנשים בקרב ממלאי התפקידים העתונאיים בתקשורת האמריקנית עלה בצורה ניכרת בשנים 1972-1981: מ-20% ל-23.34%¹² ואילו בשוודיה עלה מספר הנשים בתפקידים עתונאיים מ-27% בשנת 1976 ל-41% ב-1989. גם בקרב הסטודנטים לעתונאות ולתקשורת במוסדות להשכלה גבוהה בארצות הברית חל גידול במספר הנשים. בעוד שבשנות ה-60 וה-70 היה רוב מוחלט של סטודנטים-גברים בתחום הזה, הרי בסוף שנות ה-80 כבר היוו הנשים למעלה מ-60% מכלל הסטודנטים לעתונות.¹³ הסיבות לגידול במספר הנשים בעתונות בארצות הברית, כמו במספר הסטודנטיות בבתי-הספר לעתונות, הן מגוונות: סגירת עתונים מטרופוליטניים, צמיחת תעשיות הלוואי של תקשורת ההמונים, טכנולוגיות חדישות ומשכורות תחילית נמוכה.¹⁴

גם בישראל אפשר להצביע על פמיניזציה בלימודי תקשורת ועתונאות במוסדות להשכלה על-תיכונית. 72.7% מתלמידי שנה א' בבית הספר החדש לתקשורת כמסלול האקדמי של המכללה למינהל בתל אביב, בשנת הלימודים 1993/94, הן נשים. תמונה דומה נתגלתה באותה שנה גם בקרב התלמידים לתואר ראשון במחלקה לתקשורת ולעתונאות באוניברסיטה העברית (72.2% נשים) או בתוכנית ללימודי עתונאות באוניברסיטת תל-אביב (85.7%). רק בביה"ס לעתונות כותרת, הקשור לאוניברסיטת תל-אביב ולאוניברסיטה הפתוחה, יש כמעט שוויון בין המינים: 49.5% נשים לעומת 50.5% גברים.

מדוע מושכים לימודי התקשורת יותר נשים מגברים? – לא מן הנמנע, שהיחס בין נשים לגברים בלימודי התקשורת משקף דימויים על העיסוק התקשורתי או הערכות על סיכויים דיפרנציאליים לתעסוקה בתום הלימודים. ייתכן גם שנטיית הומניסטיות מדרבנות מספר גדול יותר של נשים לבחור בקריירה תקשורתית. כך או אחרת, מערכת ההשכלה העל תיכונית תורמת, בדרכה שלה, להאצת תהליך הפמיניזציה.

2. שינויים בתוך מוסד התקשורת

אפשר להצביע על שורה של סיבות וגורמים, שתרמו לתהליך הפמיניזציה. בחלקם הם קשורים לתמורות הפנימיות ובחלקם למוסד התקשורת עצמו:

א. גידול והתרחבות של אמצעי התקשורת. ההתרחבות של אמצעי התקשורת הקיימים והצמיחה של מאות אמצעי תקשורת חדשים (בעיקר מקומונים וכתיבת עת) חיכו את המו"לים והבעלים לגוון

אף שאין מימצאים מדויקים על הפער בשכר הגברים והנשים בעתונות בישראל, אפשר להעריך בהכללה, ששכרן של הנשים בעתונות נמוך יותר, בדומה למיגזרים אחרים במשק.

המקרה הבא, שאירע לאחת הנשים הבכירות ביותר במיסוד העתונאי, ימחיש זאת: זמן מה לאחר שהתחילה בעבודתה בעתון נפוץ, פנתה אל העורך האחראי וביקשה העלאה בדרגה, שמשמעותה — תוספת שכר. העורך סירב להיענות לבקשה בנימוק הבא: "ידוע לי שבעלך עובד בתפקיד בכיר במוסד כלשהו, ולכן אינך זקוקה לתוספת הכנסה." העתונאית לא ויתרה: "ומה יהיה אם ארצה להתגרש ולפרנס בעצמי את שני ילדי?" תשובת העורך: "אם תתגרשי, ועול הפרנסה יהיה על כתפיך, חזורי אלי — ונעלה את משכורתך."

תנאי השכר הנחותים של הנשים בעתונות אינם אופייניים רק לישראל. גם בארצות הברית יש פער בהכנסה בין שני המינים: ההכנסה הממוצעת של נשים-עתונאיות היתה בשנת 1981 רק כ-71% מזו של הגברים.¹⁶ שחיקת השכר המתמשכת בעתונות עלולה, אפוא, לגרום לירידה באיכות כוח האדם המועסק במוסד התקשורת, הן גברים, הן נשים.

גם לשינויים בהסדרי ההעסקה, שעודדו קליטת נשים באמצעי התקשורת, יש פן כפול. השינוי ההדרגתי בתנאי ההעסקה — כלומר, מעבר מהסכם קיבוצי (הכולל קביעות) לחוזים אישיים — עשוי אמנם להבטיח, מעצם טבעו, הזרמה מתמדת של דם צעיר למוסד התקשורת, תוך מניעת התופעה של "עצים מתים", הסתיידות עורקים וקפיאה על השמרים. אולם מצד שני, השינוי הזה עלול לגרום לקיצור הקריירה של המצטרפים למקצוע, וממילא

אלחוטיים ומכשירי-כיפר) צימצמו את הצורך לבצע את העבודה במערכת העתון, ואף סייעו להגמשת שעות העבודה. מבחינתן של הנשים (ובמיוחד נשים נשואות ואמהות לילדים) היתה לשינויים האלה משמעות מפליגה, משום שהם איפשרו למלא חלק ניכר מהמשימות העתונאיות בבית, במקביל למילוי התפקיד המשפחתי. ו. פורמטים חדשים בעתונות. הגידול במספר העתונים והרחבת העתונים הקיימים תרמו ליצירת פורמטים חדשים — כמו מוספים ומדורים לנשים, לבית, לענייני פנאי ואיכות החיים ועוד — שמקצתם מיועדים לנשים, וממילא היה טבעי להעסיק בהם כותבות-נשים.

ז. שינויים סגנוניים. הקטנת המשקל היחסי של "הדיווח הקשיח" (Hard News) והגדלת משקלו של "הדיווח הרך" (Soft News) — בדמות "סיפורי צבע" או סיפורים אנושיים — הקלו על קליטת הנשים. נראה, ש"הכתיבה הרכה" מאפשרת לא רק שעות עבודה נוחות יותר, אלא שהיא גם נתפשת, במידה רבה, כזו שאיננה מחייבת "טיפול גברי" בהכרח. השפעה דומה היתה להתרחבות הכתבות המגזיניות, שהן מטבעו בעלות אופי של "דיווח רך".

השלכות הפמיניזציה בעתונות

כל דיון במגמה הנמשכת של פמיניזציה בעתונות הישראלית, ובעיקר בהשלכותיה, מחייב משנה והירות, בעיקר בגלל המטענים הערכיים והרגשיים המלווים את הנושא (וראה הערה מקדימה לאפאראט המדעי).

מצד אחד, מעוררת הפמיניזציה חששות בקהילה התקשורתית, ובמיוחד בקרב הגברים, המהווים עדיין רוב בקהילה זו. החששות האלה מבטאים ניצנים של משבר זהות מקצועי, חרדה לגבי שחיקת המעמד החברתי של העיסוק התקשורתי ואפילו דאגה לגבי דיוקנם העתידי של אמצעי התקשורת. מצד שני, אין הכרח שכל התסריטים השליליים לגבי התפתחות העתונות, בעקבות הפמיניזציה, אכן יתממשו.

ואז, אפוא, לדון בשתי ההשלכות האפשריות של התהליך הזה: ירידה במעמד העיסוק העתונאי. יש להקדים ולהבהיר כי פמיניזציה מוגברת של העתונות עלולה אמנם לגרום לירידה במעמד מקצוע העתונאות, כפי שאירע במקצועות אחרים — ובראשם ההוראה — אך אין הכרח שדגם ההוראה יחזור על עצמו גם במקרה הזה.

אחת הטענות הרווחות היא שכאשר גדל מספר הנשים המצטרפות לעיסוק מסוים, נשחקים המשכורת ותמריצי העיסוק לגבי גברים, אך יתכן שההיפך הוא הנכון: גשים חודרות למקצוע בהמוניהן לאחר שמעמד העיסוק כבר נשחק. במקרה של הפמיניזציה בעתונות הישראלית קשה לקבוע מה קדם למה, וייתכן ששתי המגמות התרחשו ומתרחשות במקביל, ואולי גם ברצף כרונולוגי. כך או כך, גידול חלקן של הנשים במקצוע מסוים מלווה, בדרך כלל, בשחיקה עקבית בשכר ובהרעת תנאי העבודה, וממילא גם בשחיקת היוקרה והסטטוס של המקצוע.

לקריירה.¹⁷ ומכאן — שהן עשויות לפתח תכניות חדשות, "לא גבריות", שירעננו את המוסכמות הגבריות. ניתוח עולם הדימויים, הנמצא בשימוש הנשים, והשונה מזה של הגברים, מלמד כי השפה העתונאית המסורתית — המאופיינת במונחים של ניצחון (או רווח) והפסד, עימות ומחלוקת — היא שפתם של גברים "מנצחים" ולא שפתן של נשים, המנסות לפתח ערכים חלופיים — "הרמוניה, אחווה, זיקה וקהילה."¹⁸

תימוכין לטענה זו אפשר למצוא בעדותה של שדרנית רדיו אמריקנית, המנחה תכניות חדשות: "היה לי חשוב, עם תחילת עבודתי, לעצב מחדש את החדשות... באותו זמן הייתי אם לילד רך, והייתי מאוד מעוניינת לקבל, מעל גלי האתר, מידע על טיפול רפואי, כמו על נושאים פסיכולוגיים או בתי ספר. אפשר אולי להגדיר את הנושאים הללו כ'נושאים נשיים', אך בעיני אלה הם נושאים אנושיים."¹⁹

גם מחקר שנערך באוניברסיטת מרילנד מעריך כי אופי החדשות עשוי להשתנות, ולו בצורת מה, אם הנשים יהיו את הרוב בחדר החדשות, אלא אם כן יגבילו עצמן לנורמות המקצועיות שנקבעו על ידי הגברים.²⁰ מצד שני, כאשר נשים מפנימות את הנורמות ה"גבריות" (והטענות לגבי "עתונאיות ברקודות" בישראל עשויות להיות דוגמה לכך), הרי שהדבר מעורר תגובות של אכזבה, ואף ביקורת, מצד הגברים, אולי משום שהם מצפים מהנשים דווקא ל"כתיבה רכה" או "נשית".

לשינויים בתכניהם של אמצעי התקשורת, אם אמנם יחולו, ובמיוחד לשינוי באופי החדשות — שהן "הגרעין הקשה" של כל עתון ותחנות טלוויזיה ורדיו — עשויות להיות גם השלכות חברתיות ופוליטיות. העיקרית שבהן: שינוי בתיפקודם של אמצעי התקשורת כמתווכים בין המוסדות השונים בחברה, וממילא גם שינוי אפשרי במעמדם. כיוון אפשרי אחד לשינוי מן הסוג הזה

גם לארעיות מקצועית. מחירו של הרענון המתמיד הוא תחלופה גבוהה המקשה על יציבות הארגון, כפי שהניהול הגמיש והדינמי של משאבי אנוש עלול לגרום לכך שניסיון עתונאי רב ערך יירד לטמיון.

דגם ההוראה, כאמור, איננו חייב להיות הדגם האפשרי היחיד, גם אם תהליך הפמיניזציה בתקשורת יימשך בעתיד. ארגוני התקשורת מציעים מספר רב יותר של אפשרויות קידום. האקלים התחרותי בקהילת התקשורת, כמו תנאי העסקה החדשים, רק מעודדים הצטיינות על בסיס הישגי. העסקה לפי חוזים אישיים מעודדת תגמול דיפרנציאלי ומגבירה את המוטיבציה להצטיינות. לא מן הנמנע, לכן, שהתגמול האישי — על בסיס כשרון ויכולת מקצועית — יסייע דווקא לפרוץ את גדרות ה"גיטו הוורוד" ולהבטיח מסלולי קידום מגוונים גם לעתונאיות.

ועוד: התחרות המתריפה בין אמצעי תקשורת ההמונים מחייבת גיוס של מיטב הכשרונות, ללא הבדל מין, וקידום על בסיס הישגי מובהק. ככל שתעמיק האוריינטציה הכלכלית של בעלי אמצעי תקשורת, כך יוצעו תנאים יותר מפתים לעתונאים-כוכבים, נשים כגברים, משום שתהילת התקשורת מבוססת, במידה רבה, על קיומם של כוכבים אלה. עם זאת, אין להתעלם מן החשש כי בצד התמריצים הנדיבים לכוכבים, יישחקו עוד יותר תנאי העסקה של עתונאים ועובדי תקשורת אחרים, שאינם נמנים עם מעמד זה.

שינויים בתכנים של אמצעי התקשורת. ביקורת הנשמעת לעתים קרובות (בעיקר מפי גברים) היא שכניסה מוגברת של נשים לעתונות עלולה לגרום לשינויים בלתי רצויים בתכני התקשורת. מצד שני, ייתכן דווקא כי הנוכחות המוגברת של נשים עשויה להחלל שינויים מרעננים בתכנים, בשיח, בשפה ובסגנון של אמצעי התקשורת.

חוקרים אמריקניים כבר הצביעו על כך כי "יותר נשים (מאשר גברים) מחפשות תכניות לא מסורתיות של עתונות כבסיס

נשים ממלאות היום את כל התפקידים העתונאיים, כולל כתבות צבאיות

99

לגרום למימוש התמונה הזו, או להפרכתה. התהליכים האלה ייקבעו, גם על ידי דפוסי היחסים שיירקמו בעתיד בין המימסד התקשורתי (שהוא ברובו גברי) לבין העובדים החדשים (שביניהם יש כבר עתה רוב, או כמעט רוב, נשי). חרדות מופרזות, או התעלמות, לא יתרמו ליחסי גומלין תקינים בין שתי הקבוצות. אדרבה, הן עלולות דווקא לגרום למימושם של התסריטים הבלתי הרצויים.

נושא הרשימה טעון, מעצם טבעו, מבחינה ערכית. למרות מאמצינו הכנים לשרש כל הטיה, אנו מודעים לאפשרות שקוראים עשויים לראות בניסוחים מסויימים משום הטיה. בהקשר הזה אנו מבקשים להודות לשורה של עמיתים שקראו את טיוטת המאמר ואן העירו על ניסוחים העלולים להתפרש כטעונים מבחינה ערכית.

1. לאה אתגר "האם תהפוך העתונאות למקצוע נשי?" ספר השנה של העתונאים. תל אביב 1981, עמ' 175-183.
2. דן כספי ויחיאל לימור המתוכנים — אמצעי התקשורת בישראל, 1990-1948. תל-אביב, 1992, עמ' 34.
3. שם, עמ' 33-38, 260-261.
4. שם, עמ' 35.
5. מקומונים בישראל — 1989-1990. התכנית ללימודי עיתונאות, אוניברסיטת תל-אביב, 1991.
6. נעמי גוטקינד, "המין החלש" — חזק כממלכה השביעית". ספר השנה של העתונאים. תל-אביב, 1975, עמ' 321-335.
7. Beasley, M. (1989) "Is There a New Majority Defining the News?" in: P.J. Creedon (ed.), *Women in Mass Communication* Sage, pp. 180-194.
8. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: נשים בישראל — 1992. ירושלים 1994.
9. Cohen, Y., S. Bechar & R. Rauman. "Occupational Sex Segregation in Israel 1972-1983" *Israel Social Science Research* 1987, Vol. 5, No. 1-2, p. 103.
10. נשים בישראל — 1992, שם.
11. Cohen et al, *ibid*, p. 101.
12. Lafky, S. "Economic Equity and the Journalistic work Force" in: P.J. Creedon (ed) *Women in Mass Communication*. Newbury Park: Sage, 1989, p. 165.
13. Schamber, L. "Women in Mass Communication. In P.J. Creedon (ed.), *Women in Mass Communication*. Newbury Park: Sage, 1989, p. 148.
14. Beasley, *ibid*, p. 183.
15. יונה שמשי ואהרן להב, "שכר העיתונאים עורנו כשפל", ספר השנה של העתונאים. תל אביב 1979, עמ' 85.
16. Lafky, *ibid*, p. 166.
17. Peterson, P.V. (1980): "School Enrollment Reach Record 71,594" *Journalism Educator*, 1980, No. 34, pp. 3-9.
18. Covert, C.L.: "Journalism History and Women's Experience: A Problem in Conceptual Change". *Journalism History*, 1981, No. 8, pp. 2-6.
19. Gaddy Wilson, L.: "Are Newswomen Changing the News?", Ms., October 1984, pp. 46-47.
20. Beasley, *ibid*, p. 189.
21. Rakow, L.: "Re-Visioning Gender in Communication." In: P.J. Creedon (ed.) *Women in Mass Communication*. Newbury Park: Sage, 1989, p. 303.
22. תחנת הרדיו לנשים, הפועלת בקוסטה ריקה, עשויה להיות דוגמה לתכנית חדשה. גם סוכנות הידיעות בנושאים נשיים (Women's Feature Service), שהוקמה לפני שנים אחדות בהודו, היא דוגמה לכך.

מצוי, כדוגמה, בקריאה לעתונאיות בארצות הברית שלא להסתפק בכך שיצליחו לפלס את דרכן בתוך המימסד התקשורתי הקיים, אלא שיחתרו לשנות אותו, כלומר: לצקת תבניות חדשות של תקשורת המונים "לדיונים ולוויכוחים, לזו שיח במקום חד שיח ולחלוקת ערכים ומנהגים שמקורם בנו (הצרכנים) במקום אלה המוכתבים לנו".²¹

אם אמנם מיטיבות הנשים לטפח תבניות ייחודיות,²² הרי שההשתתפות המתרחבת שלהן בעתונות, הכתובה והמשודרת, עשויה להטביע חותם על הבניית המציאות, כמו על התיווך בין הפרט לבין המציאות. השינויים האפשריים לאור הפמיניזציה, והמיוחסים במישורין לנשים, אינם בהכרח בעלי משמעות שלילית, גם אם יש בהם משום ערעור על המוסכמות העתונאיות ועל המסורות העתונאיות, שעוצבו בידי גברים. דווקא הנשים עשויות לגלות רגישות גבוהה יותר להטיות הקיימות כיום בתיעוד המציאות, שרובו נמצא בידיים גבריות.

דילמה מהותית

מאמר זה ביקש להעלות סוגייה לדיון ציבורי ולמחקרים נוספים. לכן, מי שימשיך ויחקור בנושא הזה, יצטרך לתת את דעתו, בין היתר, לשני היבטים:

א. האם תהליך הפמיניזציה מוגבל לתפקידים מסויימים בארגוני תקשורת?

תצפיות לא שיטתיות מלמדות כי למרות הגידול הנמשך במספר הנשים המועסקות בתפקידים עתונאיים, הרי רובן מרוכז בחלקים הנמוכים של המדרג התפקידי-מקצועי. יתר על כן: נראה שחלקן של הנשים גדול במיוחד בקרב העתונאים המועסקים בתפקידים ארעיים (ובעיקר פרילנסרים) ובתנאי שכר והעסקה גרועים. כלומר, הן מהוות כוח עבודה זול ובלתי מאורגן. אם אכן זה המצב, מן הראוי לבחון אם העתונאיות מודעות למעמדן הנחות ובאיזו מידת הצלחה הן מנסות לשנות את המצב; כדוגמה: עד כמה מצליחות הנשים לחדור לעמדות בכירות גם בעריכה ובניהול?

ב. האמנם ישנו הנשים את הקונווציות המקובלות בעתונות, הכתובה והמשודרת, או שהן יפנימו את הנורמות המקצועיות (שעוצבו, כאמור, על ידי הגברים) ולמעשה — יבצעו עבודה זרה, גם בתכניה וגם בסגנונה, לזו של הגברים?

השאלה הזו מבטאת, למעשה, דילמה מהותית: האם קיימים הבדלים בין כתיבה של גברים לעומת כתיבה של נשים? כלומר — האם אכן יש "כתיבה נשית" ייחודית השונה מ"כתיבה גברית"? כל תשובה אמפירית על השאלה הזו היא טעונה מטבעה. שכן, היעדר הבדלים עלול להשמיט את הבסיס לטיעון על תרומתן הייחודית של נשים לתיעוד המציאות ולסיקור התקשורתי בכלל. מצד שני, הבדלים סגנוניים משמעותיים עלולים להנציח את ההבדלים החיצוניים בעיסוק התקשורתי ולהזין בדיעבד ביקורות הדדיות בין עתונאיות לבין עתונאים.

תמונת "העתונות כעיסוק נשי", שיש המתארים אותה כבלתי נמנעת, איננה אם כך חד ממדית. תהליכים רבים (ואפילו סותרים) יכולים